

KOMPLEKS ISHLAB CHIQRISH XARAJATLARI HISOBINING ILMIY-NAZARIY MASALALARI

Daniyarov Abduvali Mamasafarovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada kompleks ishlab chiqarish xarajatlarining iqtisodiy mohiyati, ularning tasnifi, hisobga olish tizimi hamda zamonaviy yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, buxgalteriya hisobida xarajatlarni aks ettirishning ilmiy-nazariy asoslari va amaliy muammolari yoritiladi. Maqolada kompleks xarajatlar hisobini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: kompleks xarajatlar, tannarx, buxgalteriya hisobi, direct costing, absorption costing, ABC tizimi, iqtisodiy tahlil.

Kirish: Ishlab chiqarish jarayonida resurslardan oqilona foydalanish va xarajatlarni to'g'ri hisobga olish korxonaning iqtisodiy barqarorligini ta'minlaydi. Ayniqsa, kompleks xarajatlar bu borada muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular to'g'ri hisobga olinmasa, mahsulot tannarxi noto'g'ri shakllanishi, natijada noto'g'ri boshqaruv qarorlariga olib kelishi mumkin. Bugungi kunda iqtisodiyotning raqamlashtirilishi, ishlab chiqarish texnologiyalarining murakkablashuvi va global raqobat sharoitida kompleks xarajatlarni hisobga olish tizimini ilmiy asosda tahlil qilish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Kompleks ishlab chiqarish xarajatlarining iqtisodiy mohiyati.

Kompleks ishlab chiqarish xarajatlari deganda mahsulot ishlab chiqarish, ishlar bajarish va xizmatlar ko'rsatish jarayonida yuzaga keladigan barcha turdagi xarajatlar yig'indisi tushuniladi. Ular tarkibiga xom-ashyo va materiallar, ish haqi, energiya sarfi, amortizatsiya, umumishlab chiqarish xarajatlari va boshqa bilvosita xarajatlar kiradi.

Xarajatlar quyidagi mezonlarga ko'ra tasniflanadi:

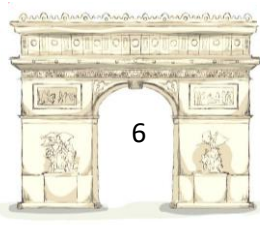
- **Iqtisodiy mazmuniga ko'ra:** asosiy va qo'shimcha;
- **Tuzilishiga ko'ra:** bevosita va bilvosita;
- **Hajmga bog'liqligiga ko'ra:** doimiy va o'zgaruvchan;
- **Maqsadiga ko'ra:** ishlab chiqarish, boshqaruv, sotuv xarajatlari.

Kompleks xarajatlarning to'g'ri tahlili mahsulot tannarxini aniq hisoblash, narx siyosatini shakllantirish va foyda darajasini baholashda muhim ahamiyatga ega.

Xarajatlar hisobining ilmiy-nazariy asoslari.

Buxgalteriya hisobida xarajatlarni hisobga olishning bir necha nazariy yondashuvlari mavjud. Ulardan asosiylari quyidagilar:

1. **Absorption costing** (To'liq qamrab olish tizimi) – bu usulda barcha bevosita va bilvosita ishlab chiqarish xarajatlari mahsulot tannarxiga kiritiladi. Bu usul moliyaviy hisobot talablariga mos keladi.

2. **Direct costing** (Faqat bevosita xarajatlarni hisobga olish tizimi) – mahsulot tannarxiga faqat bevosita xarajatlar kiritiladi, bilvosita xarajatlar esa davr xarajati sifatida alohida ko‘rsatiladi. Bu usul boshqaruv hisobida ko‘proq qo‘llaniladi.

3. **ABC tizimi (Activity-Based Costing)** – xarajatlar faoliyat turlariga nisbatan taqsimlanadi. Bu tizim murakkab ishlab chiqarish strukturasiga ega korxonalarda samarali hisoblanadi.

Mazkur yondashuvlarning har biri o‘z afzalliklari va kamchiliklariga ega bo‘lib, ularni tanlash korxonaning tuzilmasi, faoliyat sohasi va boshqaruv ehtiyojlaridan kelib chiqadi.

Zamonaviy muammolar va yondashuvlar

Hozirgi vaqtda O‘zbekiston korxonalarida kompleks xarajatlar hisobini yuritishda quyidagi muammolar kuzatilmoqda:

- Bilvosita xarajatlarning aniq taqsimlanmasligi;
- Faoliyatga asoslangan xarajatlar tizimining keng qo‘llanilmasligi;
- Tahliliy hisobotlarning yetarli darajada tuzilmasligi;
- Raqamli texnologiyalar asosida avtomatlashtirilgan tizimlarning kamligi.

Shu bilan birga, xalqaro standartlarga mos holda xarajatlar hisobi tizimini joriy etish bo‘yicha islohotlar olib borilmoqda. Bu borada elektron buxgalteriya dasturlari, ERP tizimlari va biznes analitika vositalaridan foydalanish samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar

1. **Xarajatlar hisobini avtomatlashtirish** – buxgalteriya hisobi tizimlariga ERP platformalarini integratsiya qilish orqali kompleks xarajatlar nazoratini kuchaytirish lozim.

2. **ABC tizimini joriy etish** – ayniqsa, ko‘p mahsulotli va xizmatli korxonalarda xarajatlarni aniqroq hisoblash imkonini beradi.

3. **Boshqaruv hisobotlarini kuchaytirish** – xarajatlar strukturasini tahlil qilish va samarali qarorlar qabul qilish uchun ichki analitik hisobotlar ishlab chiqilishi kerak.

4. **Kadrlar malakasini oshirish** – zamonaviy xarajatlar nazariyasi va amaliyoti bo‘yicha mutaxassislar tayyorlash zarur.

Xulosa. Kompleks ishlab chiqarish xarajatlarining ilmiy-nazariy asoslarini chuqur o‘rganish va ularni hisobga olish tizimini takomillashtirish iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy uslublarni qo‘llash, raqamlashtirish jarayonlarini tezlashtirish va xalqaro tajribani o‘rganish orqali bu sohada yuqori natijalarga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaeva, N. (2020). *Buxgalteriya hisobi va audit asoslari*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.

2. Kaplan, R. S., & Cooper, R. (1998). *Cost & Effect: Using Integrated Cost Systems to Drive Profitability and Performance*. Harvard Business School Press.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni.

MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS

4. IFRS (Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari) – rasmiy hujjatlar to‘plami.
5. Kholikulov, M. (2022). *Korxonalarda boshqaruv hisobini tashkil etish*. Toshkent: Moliya.

